Zbiór Orzeczeń

OPINIA RZECZNIKA GENERALNEGO
NILSA WAHLA
przedstawiona w dniu 16 lipca 2015 r.[1]

Sprawa C-338/14

Quenon K. SPRL
przeciwko
Citibank Belgium SA,
Citilife SA, obecnie Metlife Insurance SA

[wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym złożony przez cour d'appel de Bruxelles (Belgia)]

Odesłanie prejudycjalne — Przedstawiciele handlowi działający na własny rachunek — Dyrektywa 86/653/EWG — Artykuł 17 ust. 2 — Prawa przysługujące przedstawicielowi handlowemu w przypadku zakończenia umowy agencyjnej — Świadczenie wyrównawcze z tytułu pozyskania klienteli albo odszkodowanie — Zbieg — Odszkodowanie uzupełniające w stosunku do świadczenia wyrównawczego z tytułu pozyskania klienteli — Dopuszczalność

1. Wydaje się, że w prawie państw członkowskich Unii Europejskich ugruntowany jest pogląd, iż w przypadku zakończenia umowy agencyjnej w majątku przedstawiciela handlowego (agenta) powstaje znaczna szkoda, która co do zasady powinna podlegać naprawieniu. Wynika to z okoliczności, że odwołanie przedstawicielowi handlowemu pełnomocnictwa, w wyniku czego zostaje on pozbawiony uprawnienia do reprezentowania dotychczasowego zleceniodawcy (dającego zlecenie), powoduje utratę przez niego jego dotychczasowej pozycji rynkowej, co w rezultacie pozbawia go dochodów, jakie uzyskiwał z działalności prowadzonej we współpracy ze zleceniodawcą.

2. Oferowana państwom członkowskim przez art. 17 dyrektywy 86/653/EWG[2] możliwość wyboru jednego spośród dwóch mechanizmów naprawienia tej szkody – czyli możliwość dochodzenia przez przedstawiciela handlowego świadczenia wyrównawczego, którego wysokość zależy od liczby pozyskanych przez niego klientów lub doprowadzenia do istotnego wzrostu obrotów z istniejącymi klientami, albo odszkodowania z tytułu zakończenia umowy – rodzi jednak problemy[3]. Na tym tle nadal powstaje wiele wątpliwości, co doskonale obrazuje niniejszy wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym.

1 — Język oryginału: francuski.

2 — Dyrektywa Rady z dnia 18 grudnia 1986 r. w sprawie koordynacji ustawodawstw państw członkowskich odnoszących się do przedstawicieli handlowych działających na własny rachunek (Dz.U. L 382, s. 17).

3 — Zobacz w szczególności problemy interpretacyjne, na które zwrócono uwagę w sprawozdaniu Komisji z dnia 23 lipca 1996 r. w sprawie stosowania art. 17 dyrektywy 86/653 [COM(96) 364 wersja ostateczna, s. 10–13, zwanym dalej „sprawozdaniem z 1996 r.")] [tłumaczenie nieoficjalne, podobnie jak wszystkie cytaty z tego sprawozdania poniżej]. Warto też odnotować krytyczne uwagi sformułowane pod adresem współfunkcjonowania w jednej dyrektywie dwóch odrębnych mechanizmów prawnych (zob. w szczególności pkt 18 komunikatu Komisji do Parlamentu Europejskiego i Rady – zatytułowanego „Spójniejsze europejskie prawo umów – plan działania" [COM(2003) 68 wersja ostateczna].

3. W rozpatrywanym przypadku cour d'appel de Bruxelles (sąd apelacyjny w Brukseli, Belgia) zwraca się do Trybunału o wskazówki w kwestii interpretacji art. 17 ust. 2 dyrektywy 86/653. Jego wniosek został przedstawiony w ramach sporu między Quenon K. SPRL (zwaną dalej „Quenon") a Citibank Belgium SA (zwanym dalej „Citibankiem") i Citilife SA (zwaną dalej „Citilife"), obecnie Metlife Insurance SA, na tle dochodzonych przez Quenon świadczeń wyrównawczych i odszkodowania w związku z zakończeniem umów agencyjnych, jakie łączyły ją z tymi spółkami. Sąd odsyłający zwraca się do Trybunału między innymi o wyjaśnienie relacji, w jakiej pozostają do siebie prawo przedstawiciela handlowego do dochodzenia świadczenia wyrównawczego, o którym mowa w art. 17 ust. 2 lit. a) i b) tej dyrektywy, z prawem do dochodzenia odszkodowania na podstawie lit. c) tego przepisu.

I – **Ramy prawne**

A – *Prawo Unii*

4. Artykuł 1 dyrektywy 86/653 stanowi:

„1. Środki harmonizujące określone niniejszą dyrektywą dotyczą przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych państw członkowskich regulujących stosunki prawne między przedstawicielami handlowymi a ich zleceniodawcami.

2. Do celów niniejszej dyrektywy „przedstawiciel handlowy" oznacza pośrednika pracującego na własny rachunek, któremu powierzono stałe pośredniczenie przy sprzedaży lub kupnie towarów na rzecz innej osoby, zwanej dalej „zleceniodawcą", lub zawarcie transakcji w imieniu i na rachunek zleceniodawcy.

[…]".

5. Artykuł 17 ust. 1–3 dyrektywy stanowi:

„1. Państwa członkowskie podejmą środki niezbędne w celu zapewnienia, że po rozwiązaniu umowy agencyjnej przedstawicielowi handlowemu przysługuje świadczenie wyrównawcze, zgodnie z ust. 2, lub odszkodowanie, zgodnie z ust. 3.

2

a) Przedstawiciel handlowy ma prawo do świadczenia wyrównawczego, gdy i o ile:

   — pozyskał on dla zleceniodawcy nowych klientów lub znacznie zwiększył wielkość obrotów handlowych z istniejącymi klientami, a zleceniodawca z tytułu transakcji z tymi klientami czerpie nadal znaczne korzyści, oraz

   — zapłata takiego świadczenia wyrównawczego przy uwzględnieniu wszystkich okoliczności, w szczególności prowizji utraconych z tytułu transakcji z tymi klientami, jest zgodna z zasadami słuszności. […]

b) świadczenie wyrównawcze nie może przekraczać kwoty odpowiadającej rocznemu świadczeniu wyrównawczemu obliczonemu na podstawie przeciętnej kwoty rocznej wynagrodzeń otrzymanych przez przedstawiciela handlowego w ciągu ostatnich pięciu lat; jeżeli umowa została zawarta przed okresem krótszym niż pięć lat, świadczenie wyrównawcze ustala się na podstawie przeciętnej kwoty danego okresu.

c) przyznanie takiego świadczenia wyrównawczego nie uniemożliwia przedstawicielowi handlowemu dochodzenia odszkodowania.

3. Przedstawiciel handlowy ma prawo do odszkodowania za szkodę poniesioną w wyniku ustania jego stosunków ze zleceniodawcą.Szkodę taką uznaje się w szczególności, gdy rozwiązanie umowy odbywa się w okolicznościach:

— utraty przez przedstawiciela handlowego prowizji przysługującej mu w przypadku właściwego wykonywania umowy agencyjnej, zapewniającej zleceniodawcy istotne korzyści z tytułu działalności przedstawiciela handlowego,

— oraz/lub braku amortyzacji kosztów i nakładów, poniesionych przez przedstawiciela handlowego przy wykonywaniu umowy agencyjnej za zgodą zleceniodawcy".

B – *Prawo belgijskie*

6. Dyrektywa 86/653 została przetransponowana do prawa belgijskiego na mocy loi du 13 avril 1995 relative au contrat d'agence commerciale (ustawy z dnia 13 kwietnia 1995 r. o umowie agencyjnej) [4]. Artykuł 20 tej ustawy stanowi:

„Po zakończeniu umowy agencyjnej przedstawiciel handlowy może żądać od zleceniodawcy świadczenia wyrównawczego, jeżeli w czasie trwania umowy agencyjnej pozyskał dla niego nowych klientów lub doprowadził do istotnego wzrostu obrotów z dotychczasowymi klientami, a zleceniodawca czerpie nadal znaczne korzyści z umów z tymi klientami.

Jeżeli umowa agencyjna zawiera postanowienie o zakazie podejmowania działalności konkurencyjnej, domniemywa się, że zleceniodawca nadal czerpie znaczne korzyści.

Wysokość świadczenia wyrównawczego ustala się, biorąc pod uwagę zarówno stopień wzrostu obrotów z dotychczasowymi klientami, jak też liczbę pozyskanych klientów.

Świadczenie wyrównawcze nie może przekroczyć wysokości wynagrodzenia przedstawiciela handlowego za jeden rok, obliczonego na podstawie średniego rocznego wynagrodzenia uzyskanego w okresie pięciu ostatnich lat. Jeżeli umowa agencyjna trwała krócej niż pięć lat, wynagrodzenie to oblicza się z uwzględnieniem średniej z całego okresu jej trwania. […]".

7. Zgodnie z art. 21 ustawy z 1995 r.:

„Jeżeli przedstawicielowi handlowemu przysługuje roszczenie o świadczenie wyrównawcze, o którym mowa w art. 20, a jego wysokość w pełni nie pokrywa szkody, jaką rzeczywiście poniósł przedstawiciel handlowy, oprócz tego świadczenia może on dochodzić odszkodowania w wysokości różnicy pomiędzy kwotą rzeczywiście poniesionej szkody a kwotą tego świadczenia, pod warunkiem wykazania wysokości tej szkody".

4 — *Moniteur belge* z dnia 2 czerwca 1995, s. 15621, zwanej dalej „ustawą z 1995".

II – **Postępowanie główne i pytania prejudycjalne**

8. Z przedstawionych Trybunałowi informacji wynika, że Quenon została założona w 1997 r. w celu prowadzenia działalności przez Karla Quenona i w dniu 1 grudnia 1997 r. zaczęła świadczyć usługi agencyjne na rzecz Citibank i Citilife na podstawie dwóch odrębnych umów agencyjnych. W ramach jednej agencji Quenon świadczyła usługi agencyjne w zakresie bankowości i ubezpieczeń, zaś jej wynagrodzenie miało postać prowizji wypłacanej, odpowiednio, przez Citibank z tytułu sprzedaży produktów bankowych, oraz Citilife z tytułu sprzedaży produktów ubezpieczeniowych.

9. W dniu 9 stycznia 2004 r. Citibank wypowiedział umowę agencyjną z Quenon ze skutkiem natychmiastowym i bez podania przyczyny. Citibank wypłacił Quenon odszkodowanie z tytułu rozwiązania umowy w kwocie 95 268,30 EUR oraz świadczenie wyrównawcze w kwocie 203 326,80 EUR. Jednocześnie Citibank zakazał Quenon dalszego reprezentowania jego interesów oraz używania jego nazwy i zarejestrowanego znaku towarowego. Z tym dniem Quenon utraciła też dostęp do programu informatycznego służącego do zarządzania portfelem produktów ubezpieczeniowych Citilife. Zdaniem Quenon okoliczność ta de facto uniemożliwia jej dalsze wykonywanie umowy agencyjnej agenta ubezpieczeniowego.

10. W dniu 20 grudnia 2004 r. Quenon wytoczyła przeciwko Citibank i Citilife powództwo przed tribunal de commerce de Bruxelles (sądem gospodarczym w Brukseli), żądając zasądzenia od nich in solidum lub solidarnie odszkodowania oraz świadczenia wyrównawczego z tytułu rozwiązania umowy agencyjnej agenta ubezpieczeniowego, a także odszkodowania uzupełniającego oraz prowizji z tytułu transakcji zrealizowanych na dzień rozwiązania umowy agencyjnej.

11. Tribunal de commerce de Bruxelles oddalił to powództwo wyrokiem z dnia 8 lipca 2009 r., od którego Quenon wniosła apelację do sądu odsyłającego, jednocześnie dokonując korekty kwot, jakich zażądała w pierwszej instancji.

12. Z postanowienia odsyłającego wynika, że na poparcie apelacji Quenon podnosi, iż kwota świadczenia wyrównawczego, jaka została jej wypłacona przez Citibank z tytułu rozwiązania umowy agencyjnej agenta bankowego, była niewystarczająca. Jej zdaniem powinna też otrzymać, zgodnie z art. 21 ustawy z 1995 r., dodatkowe odszkodowanie i świadczenie wyrównawcze z tytułu faktycznego rozwiązania umowy agencyjnej agenta ubezpieczeniowego oraz z tytułu całości poniesionej szkody.

13. Pozwane w postępowaniu głównym podnoszą z kolei, że gdyby przepis krajowy interpretować tak jak to proponuje Quenon, należałoby uznać, iż jest on sprzeczny z dyrektywą 86/653, która nie zezwala państwom członkowskim na ustanowienie przepisów pozwalających na jednoczesne dochodzenie obu roszczeń, tj. roszczenia wyrównawczego i odszkodowawczego.

14. Sąd krajowy zastanawia się w związku z tym, czy dyrektywę 86/653 można interpretować w ten sposób, że wymaga naprawienia całości szkody, jaką poniósł przedstawiciel handlowy, oraz że w przypadku braku zawinienia po stronie zleceniodawcy, państwa członkowskie mogą ustanowić regulację przewidującą obowiązek wypłaty świadczenia wyrównawczego w maksymalnej wysokości jednorocznego wynagrodzenia, ewentualnie powiększonego o odszkodowanie w wysokości różnicy pomiędzy kwotą rzeczywiście poniesionej szkody a kwotą tego świadczenia.

15. W tych okolicznościach cour d'appel de Bruxelles postanowił zawiesić postępowanie i zwrócić się do Trybunału z następującymi pytaniami prejudycjalnymi:

„[1)] Czy wykładni art. 17 dyrektywy 86/653 w sprawie koordynacji ustawodawstw państw członkowskich odnoszących się do przedstawicieli handlowych działających na własny rachunek należy dokonywać w taki sposób, że zezwala on ustawodawcy krajowemu na ustanowienie regulacji, zgodnie z którą po rozwiązaniu umowy agencyjnej przedstawiciel handlowy ma prawo do świadczenia wyrównawczego z tytułu pozyskania klienteli, którego kwota nie może

przekroczyć kwoty rocznego wynagrodzenia, a także czy w przypadku, gdy kwota tego świadczenia nie pokrywa w całości rzeczywiście poniesionej szkody, przedstawiciel handlowy ma prawo do odszkodowania w wysokości różnicy pomiędzy kwotą rzeczywiście poniesionej szkody a kwotą wskazanej kompensaty?

[2)] W szczególności, czy wykładni art. 17 [ust.] 2 [lit.] c) dyrektywy [86/653] należy dokonać w taki sposób, że warunkuje on przyznanie odszkodowania uzupełniającego do świadczenia wyrównawczego z tytułu pozyskania klienteli zaistnieniem uchybień zobowiązaniom umownym lub zaistnieniem zachowania noszącego znamiona nadużycia po stronie zleceniodawcy, które pozostawałoby w związku przyczynowym z dochodzonym odszkodowaniem, a także zaistnieniem szkody odrębnej od szkody pokrytej przez zryczałtowane świadczenie wyrównawcze z tytułu pozyskania klienteli?

[3)] Czy w przypadku udzielenia odpowiedzi twierdzącej na ostatnie pytanie uchybienie zobowiązaniom umownym powinno być inne niż jednostronne rozwiązanie umowy agencyjnej, takie jak na przykład: zastosowanie niewłaściwego okresu wypowiedzenia, przyznanie niewystarczającego odszkodowania z tytułu naruszenia okresu wypowiedzenia i niewystarczającego świadczenia wyrównawczego z tytułu pozyskania klienteli, zaistnienie istotnych powodów po stronie zleceniodawcy, nadużycie prawa do rozwiązania umowy lub wszelkie inne uchybienia, w szczególności praktykom handlowym?”.

16. Uwagi na piśmie zostały przedstawione przez Quenon, Citibank, rządy belgijski i niemiecki oraz Komisję Europejską.

III – **Analiza**

A – *W przedmiocie właściwości Trybunału*

17. Komisja wyraziła wątpliwości co do dopuszczalności niniejszego wniosku o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym. Jej zdaniem rozpatrywana w postępowaniu głównym sytuacja nie mieści się w zakresie stosowania dyrektywy 86/653, gdyż działalność bankowa i ubezpieczeniowa wykonywana przez Quenon na rzecz Citibank i Citilife, jest świadczeniem usług, nie zaś „sprzedażą lub kupnem towarów”, które jako jedyne zostały wymienione w art. 1 ust. 2 tej dyrektywy. Rząd niemiecki, który formalnie nie podniósł zarzutu niedopuszczalności, zgłosił podobne zastrzeżenia.

18. Moim zdaniem wątpliwości te można z łatwością rozwiać.

19. Jak bowiem trafnie zauważyli rząd niemiecki i Komisja, ustawa z 1995 r., na mocy której dyrektywa 86/653 została przetransponowana do prawa belgijskiego, stosuje się, zgodnie z jej art. 1[5], zarówno do przedstawicieli handlowych dokonujących, na rzecz zleceniodawcy, sprzedaży lub zakupu towarów, jak też świadczących na ich rzecz usługi.

20. Tymczasem Trybunał, kierując się troską o zapewnienie jednolitej wykładni, wielokrotnie uznawał swoją właściwość do orzekania w przedmiocie wniosków o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym dotyczących przepisów prawa Unii w sytuacjach, w których stan faktyczny postępowania głównego sytuował się poza zakresem stosowania prawa Unii, lecz w których przepisy tego prawa znalazły zastosowanie do sprawy za pośrednictwem prawa krajowego, ze względu na zawarte w prawie krajowym odesłanie do ich treści[6].

5 — W myśl tego przepisu przedstawiciel handlowy zobowiązuje się do *„do pośredniczenia przy zawieraniu z klientami umów na rzecz zleceniodawcy oraz ewentualnie do zawierania ich w jego imieniu”* (podkreślenie moje).

6 — Zobacz podobnie w szczególności wyroki: Dzodzi (C-297/88 i C-197/89, EU:C:1990:360, pkt 36); SC Volksbank România (C-602/10, EU:C:2012:443, pkt 86 i przytoczone tam orzecznictwo); a także Nolan (C-583/10, EU:C:2012:638, pkt 45).

21. Jeśli chodzi o przepisy transponujące dyrektywę 86/653 do prawa belgijskiego, wystarczy przypomnieć stanowisko, jakie Trybunał przyjął, opierając na rozwiązaniach w sprawach zakończonych wyrokami Poseidon Chartering [7] i Volvo Car Germany [8], w wyroku Unamar [9], zgodnie z którym chociaż pytanie przedstawione przez sąd odsyłający nie dotyczyło umowy sprzedaży lub kupna towarów, lecz umowy agencyjnej dotyczącej wykonywania usługi żeglugi morskiej, to jednak dokonując transpozycji do prawa wewnętrznego przepisów owej dyrektywy, prawodawca belgijski zdecydował o potraktowaniu tych dwóch sytuacji w ten sam sposób.

22. Uważam więc, że Trybunał jest właściwy do orzekania w sprawie niniejszego wniosku o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym.

B – *W przedmiocie pytań prejudycjalnych*

23. Poprzez swój wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym sąd odsyłający zmierza do uzyskania wskazówek co do sposobu, w jaki należy interpretować art. 17 ust. 2 dyrektywy 86/653. Chociaż Trybunał już kilkakrotnie [10] wypowiadał się w przedmiocie środków naprawienia szkody, jakie muszą przyjąć państwa członkowskie na podstawie art. 17 tej dyrektywy, po raz pierwszy musi zająć stanowisko w kwestii zakresu art. 17 ust. 2 lit. c), który stanowi, że „przyznanie […] świadczenia wyrównawczego nie uniemożliwia przedstawicielowi handlowemu dochodzenia odszkodowania".

24. Pierwsze pytanie prejudycjalne dotyczy zakresu roszczeń odszkodowawczych, jakich można dochodzić na podstawie tego przepisu (aspekt pierwszy). Z kolei pytania drugie i trzecie odnoszą się do systemu odpowiedzialności, z jakim łączą się te roszczenia (aspekt drugi).

1. Aspekt pierwszy (pytanie pierwsze): zakres i ograniczenia kumulacji roszczeń o świadczenie wyrównawcze i o odszkodowanie na podstawie art. 17 ust. 2 lit c) dyrektywy 86/653

25. Warto przypomnieć, że art. 17 dyrektywy 86/653 należy do grupy przepisów, które w systematyce tej dyrektywy zajmują miejsce szczególne, ponieważ definiują poziom ochrony uznany przez prawodawcę Unii za właściwy dla przedstawicieli handlowych w ramach tworzenia wspólnego rynku [11].

26. Trybunał wielokrotnie orzekał, że interpretacja art. 17 dyrektywy 86/653 wymaga uwzględnienia realizowanych przez nią celów.

27. W tym względzie od czasu wyroków Bellone i Ingmar [12] przyjmuje się, że realizowany przez dyrektywę cel jest podwójny: zmierza ona bowiem nie tylko do ochrony interesów przedstawicieli handlowych w stosunkach ze zleceniodawcami (*zapewnienie ochrony przedstawicielowi handlowemu*), lecz również do zwiększenia bezpieczeństwa transakcji handlowych i ułatwienia wymiany handlowej między państwami członkowskimi poprzez zbliżenie ustawodawstw krajowych (*harmonizacja służąca zwiększeniu pewności prawa*).

7 — Wyrok C-3/04, EU:C:2006:176, pkt 14–17.

8 — Wyrok C-203/09, EU:C:2010:647, pkt 23–26.

9 — Wyrok C-184/12, EU:C:2013:663, pkt 30.

10 — Zobacz w szczególności wyroki: Ingmar (C-381/98, EU:C:2000:605); Poseidon Chartering (C-3/04, EU:C:2006:176); Honyvem Informazioni Commerciali (C-465/04, EU:C:2006:199); Semen (C-348/07, EU:C:2009:195); Volvo Car Germany (C-203/09, EU:C:2010:647); Unamar (C-184/12, EU:C:2013:663).

11 — Zobacz wyrok Unamar (C-184/12, EU:C:2013:663, pkt 39).

12 — Wyroki, odpowiednio: C-215/97, EU:C:1998:189, pkt 13, 17; a także C-381/98, EU:C:2000:605, pkt 20, 23.

28. Jak orzekł Trybunał, art. 17 dyrektywy 86/653, który zobowiązuje państwa członkowskie do ustanowienia mechanizmu zapewniającego przedstawicielowi handlowemu możliwość dochodzenia odszkodowania po rozwiązaniu z nim umowy, należy interpretować w świetle tego podwójnego celu [13].

29. Należy też podkreślić, że art. 17 dyrektywy 86/653 należy do grupy przepisów ujednolicających o charakterze bezwzględnie obowiązujący a zarazem minimalnym. Adresatami ustanowionych w dyrektywie norm o charakterze ochronnym są zarówno państwa członkowskie, które mogę jedynie zwiększyć zakres przyznanej ochrony, jak też strony umowy agencyjnej, które do czasu jej rozwiązania nie mogą umówić się w sposób odbiegający od tych przepisów na niekorzyść przedstawiciela handlowego (zob. art. 19 dyrektywy 86/653).

30. Warto też pamiętać, że art. 17 rozpatrywanej dyrektywy, który z uwagi na odmienne rozwiązania, jakie do chwili jej przyjęcia obowiązywały w państwach członkowskich, jest wyrazem pewnego kompromisu [14], pozostawia państwom członkowskim możliwość wyboru jednego spośród dwóch rozwiązań: wzorowanego na rozwiązaniach niemieckich systemu *świadczenia wyrównawczego*, ustalanego zgodnie z kryteriami określonymi w ust. 2 tego artykułu, albo bliższego rozwiązaniom francuskim mechanizmu *odszkodowania za szkodę* w oparciu o kryteria określone w jego ust. 3. Ów rozłączny charakter tych roszczeń został potwierdzony przez Trybunał, który jednoznacznie wskazał, że art. 17 tej dyrektywy sprzeciwia się kumulacji świadczenia wyrównawczego, o którym mowa w ust. 2 tego artykułu, z odszkodowaniem, o którym mowa w jego ust. 3 [15].

31. Moim zdaniem jednak wyłącznym celem środków harmonizujących przewidzianych w art. 17 dyrektywy 86/653 jest, między innymi poprzez ujednolicenie warunków konkurencji i zwiększenie bezpieczeństwa transakcji handlowych, skoordynowanie warunków naprawienia szkody w majątku przedstawiciela handlowego, która bezpośrednio wynika z zakończenia stosunków ze zleceniodawcą i w końcowym rozrachunku prowadzi do utraty przez niego klientów.

32. Innymi słowy przewidziane w tej dyrektywie ujednolicenie warunków naprawiania poniesionej przez przedstawiciela handlowego szkody jest wyczerpujące tylko w odniesieniu do świadczenia wyrównawczego z tytułu „pozyskania klienteli". Dyrektywa nie zmierza do pełnego uregulowania wszystkich możliwości naprawienia szkody poniesionej przez przedstawiciela handlowego zgodnie z systemami odpowiedzialności deliktowej lub umownej państw członkowskich. W związku z tym przedstawiciele handlowi, z którymi rozwiązano umowę, nadal mają możliwość dochodzenia od zleceniodawców, na podstawie przepisów prawa krajowego, roszczeń o naprawienie szkód innych aniżeli ta, której dotyczy świadczenie wyrównawcze, o którym mowa w art. 17 ust. 2 dyrektywy 86/653.

33. W tym względzie należy stwierdzić, że chociaż system ustanowiony przez art. 17 dyrektywy ma charakter bezwzględnie obowiązujący i ustala określone ramy prawne, to jednak nie daje on szczegółowych wskazówek dotyczących sposobu obliczania wymiaru świadczenia wyrównawczego z tytułu rozwiązania umowy. Z tego względu w obrębie określonych w tym przepisie ram państwa członkowskie mają pewne uprawnienia dyskrecjonalne [16].

13 — Wyroki: Semen (C-348/07, EU:C:2009:195, pkt 14, 31); a także Unamar (C-184/12, EU:C:2013:663, pkt 37).

14 — Zobacz sprawozdanie z 1996 r., s. 1. Pełny obraz rozwiązań obowiązujących w państwach członkowskich zaprezentowano w pracy A. Theux, *Le statut européen de l'agent commercial; Approche critique de droit comparé*, Facultés universitaires Saint-Louis, 1992, zwłaszcza s. 280 i nast.

15 — Wyroki: Honyvem Informazioni Commerciali (C-465/04, EU:C:2006:199, pkt 20); Semen (C-348/07, EU:C:2009:195, pkt 15).

16 — Wyroki: Ingmar (C-381/98, EU:C:2000:605, pkt 21); Honyvem Informazioni Commerciali (C-465/04, EU:C:2006:199, pkt 34, 35); Semen (C-348/07, EU:C:2009:195, pkt 18); a także Unamar (C-184/12, EU:C:2013:663, pkt 40).

34. Jest tak moim zdaniem zarówno jeśli chodzi o faktyczne sposoby ustalania wymiaru świadczenia, o którym mowa w art. 17 ust. 2 dyrektywy 86/653, którego lit. b) ogranicza się do określenia górnej granicy tego świadczenia, jak też jeśli chodzi o możliwość dochodzenia tego świadczenia jednocześnie z odszkodowaniem, którego dotyczy lit c) tego przepisu. Jak zauważyła Komisja w sprawozdaniu z 1996 r. art. 17 ust. 2 lit. c) dyrektywy 86/653 reguluje sytuacje, w których przepisy krajowe przyznają przedstawicielowi handlowemu prawo do dochodzenia odszkodowania z tytułu rozwiązania umowy lub niedochowania okresu wypowiedzenia przewidzianego w tej dyrektywie.

35. Jak zaznaczono [17], świadczenie przewidziane w art. 17 ust. 2 dyrektywy 86/653 ma, z punktu widzenia przedstawiciela handlowego, charakter gratyfikacyjny. Jeśli bowiem spojrzeć na określone w dyrektywie 86/653 warunki, które przedstawiciel handlowy musi spełnić, aby móc dochodzić świadczenia wyrównawczego (pozyskanie przez niego nowych klientów lub znaczne zwiększenie wielkości obrotów handlowych z istniejącymi klientami, dalsze czerpanie przez zleceniodawcę znacznych korzyści po zakończeniu umowy agencyjnej, brak okoliczności wyłączających prawo do świadczenia wyrównawczego wskazanych w art. 18 dyrektywy), okazuje się, że świadczenie to, potocznie zwane „świadczeniem z tytułu pozyskania nowych klientów", służy przede wszystkim wynagrodzeniu przedstawiciela handlowego za jego wysiłki, jeżeli po rozwiązaniu umowy agencyjnej zleceniodawca nadal odnosi dzięki nim korzyści finansowe, oraz wyeliminowaniu sytuacji, w których rozwiązanie umowy prowadziłoby do bezpodstawnego wzbogacenia się zleceniodawcy bądź też było podyktowane działaniom o charakterze oportunistycznym. Wobec braku zobowiązania do zapłaty świadczenia wyrównawczego po rozwiązaniu umowy zleceniodawca nadal mógłby bowiem – bez konieczności wypłacenia przedstawicielowi handlowemu jakiejkolwiek rekompensaty – odnosić korzyści z zysków, do powstania których, w taki lub inny sposób, przyczynił się przedstawiciel handlowy wskutek swojej działalności.

36. Tak więc prawo do świadczenia wyrównawczego, określonego w dyrektywie 86/653, nie obejmuje swym zakresem wszystkich szkód poniesionych przez przedstawiciela handlowego w związku z ustaniem jego stosunków ze zleceniodawcą, a jedynie szkody bezpośrednio wynikające z utraty klientów.

37. Można argumentować, że określony w art. 17 ust. 3 dyrektywy mechanizm naprawienia szkody, który nie wiąże się wyłącznie z utratą klientów, ani nie wprowadza górnej granicy wysokości, w jakiej można jej dochodzić, obejmuje wszystkie rodzaje szkód, jakie poniósł przedstawiciel handlowy, i pod pewnymi względami może wydawać się dla niego korzystniejszy [18].

38. Z tego względu jestem zdania, że określona w art. 17 ust. 2 lit. b) dyrektywy 86/653 górna granica, stanowiąca równowartość jednorocznego wynagrodzenia, odnosi się wyłącznie do świadczenia wyrównawczego i nie limituje wysokości odszkodowania, którego przedmiot różni się od przedmiotu tego świadczenia. Nie można zatem wykluczyć, jak przewiduje art. 17 ust. 2 lit. c) dyrektywy, że oprócz prawa do tej gratyfikacji przedstawiciel handlowy powinien mieć prawo do dochodzenia odszkodowania dla pokrycia niezależnych szkód. Skoro, z uwagi na przepisy harmonizujące zawarte w art. 17 dyrektywy, nie ma możliwości kumulacji dwóch roszczeń w celu naprawienia szkody wynikającej z utraty klientów, należy dopuścić możliwość współistnienia obu roszczenia, które służą naprawieniu niezależnych szkód.

17 — Zobacz w szczególności opinie rzecznika generalnego M. Poiaresa Madura w sprawie Honyvem Informazioni Commerciali (C-465/04, EU:C:2005:641, pkt 14–19) oraz rzecznika generalnego Y. Bota w sprawie Volvo Car Germany (C-203/09, EU:C:2010:315, pkt 50).

18 — Zobacz w szczególności C. Gardiner, Compensation commercial agents under the Commercial Agents Directive – Uncertainty continues, w: *Commercial Law Practitioner*, 2006, 8, s. 195.

39. Wydaje mi się ponadto, że z brzmienia i struktury art. 17 dyrektywy 86/653 dość jasno wynika, że przewidziana w art. 17 ust. 2 lit. c) możliwość dochodzenia odszkodowania w założeniu ma pełnić charakter uzupełniający w stosunku do świadczenia wyrównawczego i dlatego nie dotyczy jej górna granica świadczenia wyrównawczego przewidziana w lit. b) tego ustępu. Jak trafnie zauważyła Quenon, z prac przygotowawczych do dyrektywy 86/653 wynika, że prawodawca Unii ostatecznie nie przychylił się do pierwotnej propozycji Komisji, która sugerowała, aby owa górna granica świadczenia miała charakter bezwzględny [19].

40. Dodatkowo z orzecznictwa Trybunału wynika, że w przypadku gdy państwa członkowskie dokonają wyboru jednej z dwóch opcji przewidzianych w art. 17, wymiar świadczenia wyrównawczego może być tylko równy lub wyższy od tego, który wynikałby z zastosowania art. 17 ust. 2 [20]. Użycie sformułowania „wyższe" oznacza, że harmonizacja na gruncie dyrektywy 86/653 ma charakter minimalny i że państwa członkowskie mogą dopuścić możliwość dochodzenia – oprócz świadczenia wyrównawczego – odszkodowania, zgodnie z lit. c) tego przepisu [21].

41. Będzie tak w szczególności wówczas, gdy przedstawiciel handlowy uzna, że niezależnie od gratyfikacji z tytułu pozyskania nowych klientów dla zleceniodawcy lub doprowadzenia do istotnego wzrostu jego obrotów z dotychczasowymi klientami oraz z tytułu utraty przyszłych wynagrodzeń w związku z utratą tych klientów, do której ma prawo z mocy samej umowy agencyjnej, wskutek zakończenia umowy doznał szczególnej szkody. Artykuł 17 nie sprzeciwia się możliwości dochodzenia przez przedstawiciela handlowego od zleceniodawcy dodatkowego odszkodowania lub zadośćuczynienia w celu naprawienia szkody lub krzywdy, których rozmiary przekraczają wysokość świadczenia uzyskanego z tytułu rozwiązania umowy. Jako przykład takiej odrębnej szkody, której naprawienia można dochodzić w ramach roszczenia zgłoszonego na podstawie art. 17 ust. 3 lit. c) dyrektywy 86/653, w doktrynie wskazano niezamortyzowane wydatki poniesione przez przedstawiciela handlowego, odprawy dla pracowników z tytułu rozwiązania ich umów o pracę, a także opłaty z tytułu umowy najmu bądź też opłaty leasingowe [22].

42. Tak też wydaje się być w sprawie rozpatrywanej w postępowaniu głównym, gdzie wskutek wypowiedzenia Quenon umowy agencyjnej agenta bankowego przez pozwane spółki wykonywanie przez Quenon umowy agencyjnej agenta ubezpieczeniowego stało się de facto niemożliwe. W rozpatrywanym przypadku roszczenie, jakiego dochodzi Quenon, należy rozpatrywać nie tylko w kategoriach roszczenia o naprawienie szkody bezpośrednio wynikającej z rozwiązania umowy agencyjnej agenta bankowego oraz utraty przyszłych dochodów, lecz także roszczenia o naprawienie szkody pośredniej, która wynika z braku możliwości wykonywania umowy agencyjnej agenta ubezpieczeniowego, oraz o naprawnienie dodatkowych szkód w związku z niedotrzymaniem terminów wypowiedzenia.

43. Należy jednakże uściślić, że działania podjęte na podstawie art. 17 ust. 2 lit c) dyrektywy 86/653 nie powinny doprowadzić do obejścia wskazanej w orzecznictwie zasady zakazującej kumulacji roszczeń, gdyż mogłoby to doprowadzić do sytuacji, w której przedstawiciel handlowy otrzymałby nadmierną rekompensatę, co byłoby sprzeczne z celami tej dyrektywy. Dodatkowo szkoda, której dotyczą te działania, musi różnić się od szkody, która podlega naprawieniu przez świadczenie wyrównawcze. Uznanie, że dodatkowe odszkodowanie, o którym mowa w tym przepisie, także może stanowić rekompensatę za utratę przyszłych dochodów, prowadziłoby do obejścia górnej granicy świadczenia wyrównawczego, o którym mowa w dyrektywie 86/653.

19 — Zobacz art. 28, 30 i 31 wniosku dotyczącego dyrektywy Rady w sprawie koordynacji ustawodawstw państw członkowskich odnoszących się do przedstawicieli handlowych działających na własny rachunek przedstawionego przez Komisję Radzie w dniu 17 grudnia 1976 r. (Dz.U. 1977, C 13, s. 2).

20 — Wyrok Honyvem Informazioni Commerciali (C-465/04, EU:C:2006:199, pkt 32).

21 — W mojej opinii w sprawie Unamar (C-184/12, EU:C:2013:301, pkt 52) zaznaczyłem już, że mechanizm ustanowiony w dyrektywie 86/653 służy wyłącznie zapewnieniu przedstawicielowi handlowemu *minimalnego odszkodowania*, bez wykluczania możliwości, aby państwa członkowskie mogły przewidzieć w swoich ustawodawstwie możliwość dochodzenia dodatkowych świadczeń odszkodowawczych.

22 — P. Crahay, La rupture du contrat d'agence commerciale, w: *Les dossiers du Journal des tribunaux*, nr 65, Larcier 2008.

44. Podsumowując, art. 17 dyrektywy 86/653 nie sprzeciwia się przepisowi prawa krajowego, zgodnie z którym w przypadku zakończenia umowy agencyjnej przedstawiciel handlowy może dochodzić nie tylko świadczenia wyrównawczego, którego wysokość nie może przekraczać jego jednorocznego wynagrodzenia, lecz także odszkodowania za rzeczywiście poniesioną szkodę, jeżeli kwota tego świadczenia w pełni nie pokrywa całości rzeczywiście poniesionej szkody.

45. Co się tyczy kwestii, czy w sytuacji, gdy roszczenie odszkodowawcze dochodzone jest wraz z roszczeniem o świadczenie wyrównawcze, wysokość odszkodowania może przekroczyć górną granicę określoną w art. 17 ust. 2 lit. b) dyrektywy, jest dla mnie dość jasne, że górna granica określona w tym przepisie dotyczy wyłącznie świadczenia wyrównawczego i nie limituje kwoty dodatkowej rekompensaty, która pełni inną funkcję niż to świadczenie. Ponieważ działania te dotyczą szkody, której podstawa jest inna niż świadczenia wyrównawczego, nie można wykluczyć, że całkowita kwota uzyskana przez agenta, będzie przewyższać ten pułap.

46. Z uwagi na podane wyżej argumenty, proponuję, aby na pytanie pierwsze odpowiedzieć, że art. 17 dyrektywy 86/653 należy interpretować w ten sposób, że przepis ten nie sprzeciwia się przepisowi prawa krajowego, zgodnie z którym w przypadku rozwiązania umowy agencyjnej agent może dochodzić nie tylko świadczenia wyrównawczego, którego wysokość nie może być przekraczać rocznego wynagrodzenia agenta, lecz także odszkodowania za rzeczywiście poniesioną szkodę, jeżeli kwota tego świadczenia w całości nie pokrywa całości rzeczywiście poniesionej przez niego szkody.

2. Aspekt drugi (pytania drugie i trzecie): wymóg zawinienia i sposób jego kwalifikacji w celu uzyskania odszkodowania

47. Poprzez pytanie drugie sąd odsyłający dąży do ustalenia, czy w ramach dochodzenia odszkodowania na podstawie art. 17 ust. 2 lit. c) dyrektywy 86/653, należy, z jednej strony, wykazać winę po stronie zleceniodawcy, która musi pozostawać w związku przyczynowym z dochodzoną szkodą, oraz z drugiej strony, istnienie szkody odrębnej od szkody pokrytej przez zryczałtowane świadczenie wyrównawcze.

48. Wydaje się, że odpowiedź na to pytanie jest dość ewidentna. Jak zauważyli Quenon, rządy belgijski i niemiecki oraz Komisja, omawiana dyrektywa nie zawiera żadnych wskazówek co do systemu odpowiedzialności w ramach którego przedstawiciel handlowy miałby dochodzić roszczeń odszkodowawczych na podstawie art. 17 ust. 2 lit. c) dyrektywy 86/653.

49. Z zastrzeżeniem przestrzegania zasad równoważności i skuteczności, państwa członkowskie mają swobodę określenia, w granicach określonych w dyrektywie, warunków, jakie muszą być spełnione, aby można było dochodzić odszkodowania, takich jak wymóg zawinienia, jego kwalifikowanego charakteru oraz zakresu szkody, jaka podlega naprawieniu.

50. Natomiast, jak już zauważyłem, szkoda dochodzona na tej podstawie, powinna być odrębna od szkody bezpośrednio spowodowanej zakończeniem umowy agencyjnej, która została już naprawiona poprzez świadczenie wyrównawcze, gdyż inaczej naruszałoby to zasadę, że obu roszczeń przewidzianych w dyrektywie nie można dochodzić kumulatywnie.

51. Poprzez swoje pytanie trzecie sąd odsyłający dąży do ustalenia, jaki charakter i znaczenie należy przypisać winie, która musi zaistnieć w ramach dochodzenia odszkodowania na podstawie art. 17 ust. 2 lit. c) dyrektywy 86/653.

52. Biorąc pod uwagę treść odpowiedzi udzielonej na pytanie drugie, nie ma potrzeby udzielania odpowiedzi na to pytanie.

IV – **Wnioski**

53. Uwzględniając wszystkie przytoczone powyżej okoliczności, proponuję, aby Trybunał odpowiedział na pytania postawione przez cour d'appel de Bruxelles w następujący sposób:

Artykuł 17 dyrektywy Rady z dnia 18 grudnia 1986 r. w sprawie koordynacji ustawodawstw państw członkowskich odnoszących się do przedstawicieli handlowych działających na własny rachunek nie sprzeciwia się przepisowi prawa krajowego, zgodnie z którym w przypadku zakończenia umowy agencyjnej przedstawiciel handlowy może dochodzić nie tylko świadczenia wyrównawczego, którego wysokość nie może przekraczać jego jednorocznego wynagrodzenia, lecz także odszkodowania za rzeczywiście poniesioną szkodę, jeżeli kwota tego świadczenia w pełni nie pokrywa całości rzeczywiście poniesionej przez niego szkody.

Artykuł 17 ust. 2 lit. c) dyrektywy 86/653 należy interpretować w ten sposób, że uzależnia możliwość przyznania odszkodowania dodatkowego w stosunku do świadczenia wyrównawczego od istnienia odrębnej szkody niż szkoda, która podlega naprawieniu tym świadczeniem, ale nie wymaga wykazania, że zleceniodawca dopuścił się zawinionego zachowania, o charakterze kontraktowym bądź quasi deliktowym, pozostającego w związku przyczynowym z poniesioną szkodą.